

Ο Πυθαγόρας και η φιλοσοφία

Επιλογές από το βιβλίο "Έλληνες Φιλόσοφοι"
του W. Guthrie

Τα δύο κύρια ρεύματα της παράδοσης στην πρόιμη ελληνική διάνοηση χαρακτηρίζονταν κατά τη μεταγενέστερη αρχαιότητα με τα επίθετα "ιωνικό" και "ιταλικό". Το δεύτερο αρχίζει με τον Πυθαγόρα, που – αν και Έλληνας της Ανατολής από γεννησιμιού του – άφησε το πατρικό του νησί, τη Σάμο, νωρίς και μετανάστευσε στην Ν. Ιταλία, περί το 530 π.Χ., όπου εγκαταστάθηκε και ίδρυσε την αδελφότητά του στην πόλη του Κρότωνα. Τους κινήγησαν και τους διεσκόρπισαν για πολιτικούς λόγους και τον 5ο αι., βρίσκουμε Πυθαγόρειες κοινότητες σε διάφορα σημεία του ελληνικού χώρου. Η Πυθαγόρεια παράδοση όπως ξέρουμε, ότι άσκησε ισχυρή επιρροή στο νου του Πλάτωνα αλλά δυστυχώς σκοτάδι τυλίγει μέγα μέρος της θεωρίας και της ιστορίας τους. Σοβαροί λόγοι δικαιολογούν αυτό το σκότος. Για τους Πυθαγόρειους το κίνητρο προς τη φιλοσοφία δεν ήταν, ότι για τους Έλληνες, δηλ., η απλή επιστημονική περιέργεια.

Αποτελούσαν θρησκευτική αδελφότητα και αυτό είχε ορισμένες συνέπειες. Ορισμένες τουλάχιστον από τις θεωρίες τους θεωρούνταν απόρρητες και δεν έπρεπε να τις μάθουν οι βέβηλοι. Ο ίδιος ο ιδρυτής είχε αγιοποιηθεί ή τον έβλεπαν σαν ημίθεο. Αυτό σημαίνει πρώτα-πρώτα ότι γύρω του δημιουργήθηκε μια ομίχλη από θαυμαστές διηγήσεις, από τις οποίες μας είναι δύσκολο να ξεδιαλύνουμε ποια ήταν η ζωή και η διδασκαλία του πραγματικού Πυθαγόρα. Κατά δεύτερο λόγο, θεωρούσαν ευσεβές καθήκον τους να αποδίδουν κάθε νέο δόγμα στον ιδρυτή και – αν λάβουμε υπόψη μας ότι η σχολή είχε μακρά ιστορία και σε αυτήν περιλαμβάνεται μια ιδιαίτερα ακμαία αναγέννηση της σχολής μεταξύ των Ρωμαίων στα χρόνια του Κικέρωνα – είναι προφανώς δύσκολο να βρούμε τι ακριβώς πίστευε ο Πυθαγόρας ο ίδιος ή οι της σχολής του στην πρώτη εποχή τους.

Από θρησκευτική άποψη, πυρήνας των Πυθαγορείων ήταν η πίστη στην αθανασία της ανθρώπινης ψυχής, και η διαδρομή της ψυχής μέσα από μια σειρά μετενσαρκώσεων σε σώματα όχι μόνο ανθρώπινα αλλά και άλλων ζώων. Με αυτή την πίστη συνδεόταν και το σημαντικότερο από τα Πυθαγόρεια ταμπού, η αποχή από το κρέας. Γιατί το ζώο ή πτηνό που θα τρώγατε, ίσως τυχαία να έκλεινε την ψυχή της γιαγιάς σας.

Αν αυτό είναι έτσι, τότε η μετανάστευση των ψυχών είναι δυνατή και συνηθισμένη, επομένως όλα τα έμψυχα όντα είναι συγγενή και η συγγενικότητα της φύσης είναι ένα άλλο δόγμα των Πυθαγορείων. Το δόγμα έφτανε πιο μακριά απ' ό,τι μπορούμε να φανταστούμε, γιατί ο έμψυχος κόσμος εκτεινόταν για εκείνους πιο πέρα απ' ό,τι για μας. Πίστευαν πράγματι πως το Σύμπαν ως σύνολο ήταν κάτι έμψυχο. Ως προς αυτό συμφωνούσαν με τους Έλληνες, αλλά έφταναν σχετικά σε συμπεράσματα ξένα προς τα του Αναξίμανδρου ή του Αναξίμενη, και αυτά τα συμπεράσματα είχαν πηγές μάλλον μυστικές θρησκευτικές παρά ορθολογικές. Ο κόσμος, έλεγαν, περιβάλλεται από μια άπειρη ποσότητα αέρα ή πνοής ("πνεύματος"), που διαβρέχει και ζωοποιεί το σύνολο. Αυτό δίνει ζωή και στις επιμέρους ζωντανές υπάρξεις. Απ' αυτό το υπόλειμμα της λαϊκής πίστης, που το εκλογίκευσε ο Αναξίμενης, αντλούν τώρα οι Πυθαγόρειοι ένα θρησκευτικό μάθημα. Η πνοή ή ζωή του ανθρώπου και η πνοή η ζωή του άπειρου και θεϊκού Σύμπαντος είναι ουσιαστικά ένα και το αυτό. Το Σύμπαν είναι ένα, αιώνιο και θείο. Οι άνθρωποι είναι πολλοί και χωρισμένοι, εί-

ναι και θνητοί. Αλλ' η ουσιαστική πλευρά του ανθρώπου, η ψυχή του, δεν είναι θνητή και οφείλει την αθανασία της σε αυτό το γεγονός, ότι αποτελεί τμήμα ή σπίθα της θείας ψυχής, είναι αποκομμένη απ' αυτήν και φυλακισμένη στο θνητό σώμα.

Ο άνθρωπος έχει επομένως σκοπό στη ζωή να αποτινάξει το μίasma του σώματος και να γίνει καθαρό πνεύμα, να ξαναβρεί το παγκόσμιο πνεύμα στο οποίο και ουσιαστικά ανήκει! Ωσπου η ψυχή να αποκαθαρθεί τελείως, θα πρέπει να συνεχίσει να υφίσταται μια σειρά μεταναστεύσεων, από σώμα σε σώμα. Αυτό σήμαινε ότι η ατομικότητα διατηρείται όσο ο ειμαρμένος κύκλος των γεννήσεων δεν έχει ολοκληρωθεί, αλλά δεν μπορεί να υπάρξει αμφιβολία ότι ο έσχατος σκοπός ήταν να εκμηδενιστεί η ψυχή, αφού ενωθεί με το θείο. Αυτές τις δοξασίες τις πίστευαν, εκτός από τους Πυθαγορείους, και άλλες μυστικές αιρέσεις, συγκεκριμένα όσοι κήρυτταν στο όνομα του μυθικού Ορφέα. Αλλ' η πρωτοτυπία του Πυθαγόρα διαφαίνεται, μόλις θέσουμε το ερώτημα με ποια μέσα μπορεί κανείς να πετύχει το σκοπό της κάθαρσης και της ένωσης με το θείο. Ως τώρα επιδίωκαν την καθαρότητα με τις τελετές και τη μηχανική τήρηση κάποιων ταμπού, όπως το να μην αγγίζουν πτώματα. Ο Πυθαγόρας διατήρησε μέγα μέρος αυτών, αλλά πρόσθεσε και ένα δικό του μέσο, δηλ. τη φιλοσοφία.

Το δόγμα της συγγένειας της φύσης, που μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε "πρώτο αξίωμα" των Πυθαγορείων, αποτελεί υπόλειμμα μιας αρχαίας πίστης και έχει πολλά τα κοινά με την έννοια της μαγικής συμπάθειας. Το δεύτερο αξίωμά της είναι κάτι το ορθολογικό και τυπικά ελληνικό. Είναι συγκεκριμένα η έμφαση που δίνει ο Πυθαγόρας στη μορφή ή δομή ως το κατ' εξοχήν αντικείμενο μελέτης, μαζί με μια εξύμνηση της ιδέας του ορίου. Αν, όπως ένας καθηγητής της Κλασσικής Φιλολογίας διατύπωσε πρόσφατα στο εναρκτήριο του μάθημα, χαρακτηριστικό των Ελλήνων είναι και η προτίμησή τους για "το κατανοητό, ορισμένο, μετρητό, σε αντίθεση με το φανταστικό, ασαφές και άμορφο", τότε ο Πυθαγόρας είναι ο κύριος απόστολος του ελληνικού πνεύματος. Οι Πυθαγόρειοι, πεπεισμένοι ηθικοί διύιστές, κατέγραφαν τα πράγματα σε δύο στήλες, τα καλά και τα κακά. Στα καλά, μαζί με το φως, την ενότητα και το αρσενικό, τοποθετούσαν και το όριο· στα κακά, μαζί με το σκοτάδι, την πολλαπλότητα και το θηλυκό, τοποθετούσαν και το απεριόριστο.

Η θρησκεία του Πυθαγόρα περιλάμβανε, όπως είδαμε, ένα είδος πανθεισμού. Ο κόσμος είναι θεός, είναι επομένως καλός και είναι ενιαίος. Αν είναι καλός, ζωντανός και ενιαίος, αυτό συμβαίνει, έλεγε ο Πυθαγόρας, γιατί είναι περιορισμένος, και αποκαλύπτει με τις σχέσεις των ποικίλων μερών του μία τάξη. Η πλήρης και επαρκής ζωή εξαρτάται από την οργάνωση. Αυτό το βλέπουμε στα επιμέρους ζωντανά πλάσματα, που τα ονομάζουμε οργανισμούς για να δείξουμε ότι έχουν όλα τους τα μέρη τακτοποιημένα και υποταγμένα στο σκοπό: να μένει το σύνολο ζωντανό. (Στα ελληνικά "όργανον"=εργαλείο, μέσο). Το ίδιο και με το σύμπαν. Η μόνη αντίληψη κατά την οποία μπορεί ο κόσμος να χαρακτηριστεί ενιαίος, όσο και καλός (αγαθός) και έμψυχος, είναι η των καθορισμένων ορίων, γι' αυτό και είναι ο κόσμος επιδεκτικός οργανώσεως. Η κανονικότητα των κοσμικών φαινομένων θεωρείται ότι στηρίζει μια παρόμοια αντίληψη. Οι ημέρες διαδέχονται τις νύκτες και η μια εποχή την άλλη με τάξη σωστή και αμετάβλητη. Τα στρ0βιλιζόμενα αστέρια παρουσιάζουν (όπως πίστευαν) αιώνια και απολύτως κυκλική κίνηση. Με λίγα λόγια το Σύμπαν μπορούμε να το αποκαλέσουμε "κόσμον", λέξη που συγκεντρώνει τις έννοιες της τάξης, της καταλληλότητας και της ομορφιάς. Λέγεται ότι πρώτος ο Πυθαγόρας ονόμασε έτσι το Σύμπαν.

Ο Πυθαγόρας, φιλόσοφος εκ φύσεως, υποστήριξε ότι αν θέλουμε να ταυτιστούμε με τον ζωντανό κόσμο, με τον οποίο θεωρούμε ότι είμαστε ουσιαστικά συγγενείς, τότε – χωρίς να παραμελήσουμε τους παλιούς θρησκευτικούς κανόνες – θα πρέπει πρώτα και κύρια να μελετήσουμε τους τρόπους του και να βρούμε με τι μοιάζει. Αυτό θα μας φέρει μόνο του πιο κοντά στον κόσμο, αλλά και θα μας δώσει τη δυνατότητα να ζήσουμε τη ζωή μας

σε πιστή συμμόρφωση προς τις αρχές που ο κόσμος μας αποκαλύπτει. Όπως το Σύμπαν είναι "κόσμος", τακτοποιημένο δηλ. σύνολο, έτσι πίστευε ο Πυθαγόρας πως και ο καθένας μας είναι ένας "κόσμος" σε μικρογραφία. Είμαστε οργανισμοί του αναπαράγουμε τις δομικές αρχές του μακροκόσμου. Και μελετώντας αυτές τις δομικές αρχές αναπτύσσουμε και ενθαρρύνουμε τα στοιχεία της μορφής και τάξης μέσα μας. Ο φιλόσοφος που μελετά τον "κόσμο" γίνεται "κόσμιος" ψυχικά.

Τα ιδιαίτερα διαφέροντα του Πυθαγόρα ήταν πρώτα και κύρια τα μαθηματικά. Μπορούμε να θεωρήσουμε βέβαιο πως αυτό δεν σημαίνει απλώς ότι έτρεφε δεισιδαιμονίες περί τους αριθμούς, αλλ' ότι έκανε πραγματικές και σημαντικές προόδους στα μαθηματικά. Οι ανακαλύψεις που έκανε ήταν ολοκληρωτικά και εκπληκτικά καινούριες. Αν δεν συνειδητοποιήσουμε πόσο εντυπωσιακές και καινοφανείς πρέπει να φάνηκαν, δεν θα μπορέσουμε να συναισθανθούμε την εξαιρετικά ευρεία εφαρμογή που θεώρησε σωστό ο Πυθαγόρας να έχουν οι ανακαλύψεις αυτές. Θα πρέπει επίσης να δεχτούμε ότι υπάρχει σε αυτόν υπόλειμμα από τον πρωτόγονο τρόπο του σκέπτεσθαι: θυμόμαστε τι ειπώθηκε για την παράλογη σύγκριση που κάνει ο άγριος ανάμεσα στους αριθμούς και τα αριθμούμενα αντικείμενα. Αλλ' οι αξιοσημείωτες ανακαλύψεις του Πυθαγόρα θα πρέπει να φάνηκαν ότι επιβεβαιώνουν αναντίρρητα, με βάση καθαρά ορθολογική, αυτούς τους αρχαϊκούς τρόπους του σκέπτεσθαι.

Η πιο εκπληκτική του ανακάλυψη, και αυτή που λένε ότι άσκησε την ευρύτερη επίδραση πάνω στη σκέψη του και ότι υπήρξε το θεμέλιο της μαθηματικής του φιλοσοφίας, αφορούσε το πεδίο της μουσικής. Ανακάλυψε ότι αυτά τα διαστήματα της μουσικής κλίμακας που ακόμη και τώρα (πιστεύω) ονομάζονται τέλειες αρμονίες μπορούν να διατυπωθούν αριθμητικά ως αναλογίες μεταξύ των αριθμών 1,2,3 και 4. Οι αριθμοί αυτοί προστιθέμενοι μας δίνουν το 10, αριθμό που, σύμφωνα με τον περίεργο πυθαγόρειο συνδυασμό μαθηματικών και μυστικισμού, ονομαζόταν τέλειος αριθμός. Γραφικά παριστανόταν με το σχήμα το καλούμενο "τετρακτύς". Η αναλογία 2:1 μας δίνει την ογδόη, η αναλογία 3:2 την πέμπτη και η αναλογία 4:3 την τετάρτη. Αν τώρα κάποιος δεν γνώριζε αυτό το πράγμα, δεν ήταν κάτι που θα το αντιμετώπιζε καθώς θα έπαιζε τη λύρα και θα κτυπούσε τις χορδές με μια κάποια πιθανότητα να κάμει και σφάλματα. Η ανακάλυψη ήταν ότι υφίσταται μια σύμφυτη τάξη, μια αριθμητική οργάνωση μέσα στην ίδια τη φύση του ήχου, και η ανακάλυψη παρουσιαζόταν σαν αποκάλυψη σχετική με τη φύση του Σύμπαντος.

Η γενική αρχή που ανέλαβαν να διασαφηνίσουν οι Πυθαγόρειοι ήταν ότι το "πέρας" (=όριο) επιδρά επί του "άπειρου" (ακαθορίστου) και δημιουργεί το "πεπερασμένον" (=καθορισμένο). Αυτός ήταν ο γενικός τύπος με τον οποίο οι Πυθαγόρειοι ερμήνευαν τη δημιουργία του κόσμου και όλων των όντων του· και τον συνόδευε το ηθικό και αισθητικό πόρισμα ότι το πέρας ήταν αγαθό και το άπειρο κακό, έτσι ώστε η επιβολή του πέρατος και η δημιουργία του "κόσμου", όπως κατά την άποψή τους ήταν το Σύμπαν ως σύνολο, αποτελούσε τεκμήριο του ότι οι άνθρωποι έπρεπε να ακολουθήσουν την αγαθότητα και ομορφιά του κόσμου. Χάρη στην ανακάλυψη του Πυθαγόρα, η μουσική παρουσίαζε στους οπαδούς του το καλύτερο παράδειγμα της πρακτικής εφαρμογής αυτής της αρχής. Την ορθότητα της αρχής τόνιζε η ομορφιά της μουσικής, προς την οποία ο Πυθαγόρας – όπως και οι περισσότεροι Έλληνες – ήταν ευαίσθητος, γιατί η λέξη "κόσμος" σήμαινε για τον Έλληνα και την ομορφιά και την τάξη.

Το πέρας ταυτιζόταν με την ομορφιά, και άλλη μια απόδειξη αυτής της αρχής ήταν το ότι, αν την εφαρμόζαμε στο πεδίο των ήχων, από τη δυσαρμονία γεννιόταν η ομορφιά. Επομένως το όλο πεδίο του ήχου, που εκτεινόταν απεριόριστα και προς τις δύο αντίθετες κατευθύνσεις, υψηλά ή χαμηλά, αποτελούσε παράδειγμα του απείρου. Το πέρας αντιπροσωπεύεται από το αριθμητικό σύστημα των αναλογιών ανάμεσα στις αρμονικές νότες, σύστημα που επιβάλλει την τάξη στο σύνολο. Το σύστημα αυτό οριοθετείται με βάση ένα κα-

τανοητό σχέδιο. Το σχέδιο αυτό δεν το επινόησε ο άνθρωπος, αλλ' υπήρχε ανέκαθεν και περίμενε τον άνθρωπο να το ανακαλύψει. Όπως λέει ο Cornford: "Η άπειρη ποικιλία της ποιότητας του ήχου ταξινομείται με βάση τον ακριβή και απλό νόμο της ποσοτικής αναλογίας. Το σύστημα, που έτσι έχει καθοριστεί, περιλαμβάνει και το ακαθόριστο στοιχείο των κενών διαστημάτων ανάμεσα στις νότες. αλλά το ακαθόριστο δεν αποτελεί πια ένα συνεχές χωρίς τάξη: η κυριαρχία του πέρατος (ορίου) ή μέτρου καθορίζει και τη δική του θέση μέσα στον κόσμο".

Αυτή η διαδικασία, που την συναντούμε εδώ σε ένα μοναδικό, εκπληκτικό παράδειγμα, οι Πυθαγόρειοι πίστευαν πως αποτελούσε την κύρια αρχή που λειτουργεί μέσα στο Σύμπαν ως σύνολο. Σε αυτό το σημείο η κοσμολογία τους διαφέρει από των Ιώνων ουσιαστικά, και μας δίνει το δικαίωμα να τους ονομάσουμε φιλοσόφους της μορφής, ενώ τους Ίωνες φιλοσόφους της ύλης. Μίλησαν οι Ίωνες για ανάμειξη στοιχείων, αλλ' έμειναν εκεί. Οι Πυθαγόρειοι πρόσθεσαν τις έννοιες της τάξης, της αναλογίας και του μέτρου, δηλ. τόνισαν τις ποσοτικές διαφορές. Κάθε ον είναι ό,τι είναι όχι εξαιτίας των υλικών του στοιχείων (που είναι κοινά σε όλα τα όντα), άλλα με βάση την αναλογία κατά την οποία τα στοιχεία αυτά έχουν αναμειχθεί' και εφόσον το στοιχείο της αναλογίας κάνει να διαφέρει η μία τάξη των όντων από την άλλη, γι' αυτό και οι Πυθαγόρειοι υποστήριζαν ότι αυτό, δηλ. ο νόμος της δομής κάθε όντος, ήταν το ουσιαστικό που έπρεπε να ανακαλύψουμε, αν επιθυμούσαμε να καταλάβουμε τι ήταν το κάθε όν. Η έμφαση μετακινείται από την ύλη στη μορφή. Η δομή είναι το ουσιαστικό και αυτή η δομή μπορούσε να εκφραστεί αριθμητικά, με όρους ποσοτικών. Είναι λοιπόν απορίας άξιον αν συλλογιστούμε ότι η φιλοσοφία τότε βρισκόταν στο αρχικό της στάδιο και απουσίαζε κάθε συστηματική μελέτη της λογικής, ακόμα και της γραμματικής) το γεγονός ότι οι Πυθαγόρειοι εξέφρασαν την καινοφανή τους πεποίθηση με τη φράση ότι "τα όντα είναι οι αριθμοί";

Αυτή η φράση μας δίνει την κύρια γραμμή της σκέψης τους,

Οι Πυθαγόρειοι, που αποτελούσαν όπως είδαμε μια θρησκευτική αδελφότητα όσο και φιλοσοφική σχολή, υποστήριζαν ότι "Τα όντα είναι αριθμοί". Για να το αποδείξουν είπαν: "Προσέξτε! Το 1 είναι η τελεία, το 2 η ευθεία, το 3 η επιφάνεια, και το 4 ένα στερεό σώμα. Έτσι τα στερεά προέρχονται από τους αριθμούς. Μπορεί να θεωρήσουμε αυτόν τον τρόπο του σκέπτεσθαι ως ένα αδικαιολόγητο και πράγματι ακατανόητο άλμα από τις αφηρημένες νοητικές έννοιες των μαθηματικών προς τις στερεές πραγματικότητες της φύσης. Η πυραμίδα η κατασκευασμένη με τον αριθμό 4 δεν είναι λίθινη ή ξύλινη αλλά άυλη, απλή σύλληψη του νου. Ο Αριστοτέλης όμως που έζησε πολύ αργότερα από τον Πυθαγόρα είχε απομακρυνθεί τόσο από τη νοοτροπία των Πυθαγορείων, ώστε να μην το καταλαβαίνει και να παραπονείται ότι οι Πυθαγόρειοι "καθιστούσαν αβαρείς οντότητες τα στοιχεία των όντων, τα οποία έχουν βάρος.